

В.О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО
ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

Тесунова Оксана¹, Валькевич Олександр², Захожа Наталія²

¹Відокремлений структурний підрозділ «Фаховий
коледж технологій, бізнесу та права Волинського
національного університету імені Лесі Українки»,

²Волинський національний університет імені Лесі Українки

DOI: 10.32540/2071-1476-2023-1-149

Annotation

Introduction and study purpose. The presented article discusses the views of the outstanding Ukrainian teacher Sukhomlinsky V.A. on physical education in a secondary school. **The purpose** of the article is to highlight the views of Sukhomlinsky V.A. on the physical education of schoolchildren.

Material and methods. In our study, we used the following materials: analysis and synthesis of data from historical, scientific and methodological literature, documentary materials and Internet sources.

To solve the tasks set, a set of theoretical methods was used: analysis, generalization, systematization.

Results. Pedagogical analysis of the creative heritage of V.A. Sukhomlinsky, in particular on the issues of physical education, gives reason to assert that the outstanding teacher actively used the heritage of folk pedagogy, creatively developed the ideas of J. Locke, Janusz, Korchak, A.S. Makarenko and others. Sukhomlinsky's pedagogical work was based on deep knowledge of the psychological person, the patterns of child development, the process of educating a personality from the first days of his life. In the period of the revival of Ukrainian statehood, when qualitatively new and complex tasks appear before education, the pedagogical heritage of Sukhomlinsky can help to successfully solve many urgent pedagogical problems, in particular, the physical education of schoolchildren. The multifaceted legacy of Sukhomlinsky, the importance and significance of which is actualized precisely during the development of the Ukrainian national school, deserves further study, dissemination and creative use.

Conclusions. Thus, the system of physical education substantiated by V. A. Sukhomlinsky covers all parts of the educational process at school. It thoroughly analyzes the issues of the foundations of physical culture, reveals the basic principles, content, methods and means, organizational forms of education, focuses on the features and quality of teaching. Opinions, theoretical provisions of the teacher about physical culture are close and understandable to the teachers of Ukraine; they are relevant today, and, therefore, can be used in a modern school.

Key words: child, physical improvement, educational work, health, labor.

Анотація

Вступ і мета дослідження. У представленій статті розглядаються погляди видатного українського педагога Сухомлинського В.О. щодо фізичного виховання у загальноосвітній школі. **Мета** статті полягає у висвітленні поглядів Сухомлинського В.О. про фізичне виховання школярів.

Матеріал і методи. У нашому дослідженні ми використовували наступні матеріали: аналіз і узагальнення даних історичної, науково-методичної літератури, документальних матеріалів та Інтернет-джерел.

Для розв'язання поставлених завдань використовувався комплекс теоретичних методів: аналіз, узагальнен-

ня, систематизація.

Результати. Педагогічний аналіз творчої спадщини В.О. Сухомлинського, зокрема з питань фізичного виховання, дає підставу стверджувати, що видатний педагог активно використовував надбання народної педагогіки, творчо розвивав ідеї Дж. Локка, Януша, Корчака, А.С. Макаренка та ін. Педагогічна творчість Сухомлинського ґрунтувалася на глибоких знаннях психології людини, закономірностей розвитку дитини, процесу виховання особистості з перших днів її життя. У період відродження української державності, коли перед освітою постають якісно нові і складні завдання, педагогічна спадщина Сухомлинського спроможна допомогти успішному розв'язанню багатьох актуальних педагогічних проблем, зокрема, фізичного виховання школярів. Багатогранна спадщина Сухомлинського, важливість і значущість якої актуалізується саме в період розбудови української національної школи, заслуговує на подальше вивчення, поширення та творче використання.

Висновки. Таким чином, обґрунтована В.О. Сухомлинським система фізичного виховання охоплює всі ланки навчально-виховного процесу в школі. В ній ґрунтовно проаналізовані питання основ фізичної культури, розкриті основні принципи, зміст, методи та засоби, організаційні форми навчання, акцентовано увагу на особливості й якості вчительської діяльності. Думки, теоретичні положення педагога про фізичну культуру близькі й зрозумілі вчителю України; вони є актуальні сьогодні, а, отже, можуть бути використані в умовах сучасної школи.

Ключові слова: дитина, фізичне вдосконалення, навчально-виховна робота, здоров'я, праця.

Вступ. На сьогоднішній день здоров'я дитини є найвищою людською цінністю. Саме тому головним завданням національної системи освіти є формування свідомого ставлення школярів до власного здоров'я, формування засад і гігієнічних навичок здорового стилю життя, збереження й зміцнення соціального, фізичного, психічного та духовного здоров'я особистості (закон України «Про загальну середню освіту», Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті) [3]. Проблема формування здоров'я школярів через навчання, науково вивірене впровадження в національну школу здоров'язбережувальних освітніх технологій вимагають історико-педагогічного аналізу й творчого усвідомлення теорії та практики організації навчально-виховного процесу, спрямованого на збереження й зміцнення здоров'я людини. Одним із найвизначніших представників такого підходу до виховання учнів є український педагог В.О. Сухомлинський [6].

Мета статті полягає у висвітленні поглядів В.О. Сухомлинського про фізичне виховання школярів.

Матеріали і методи. У нашому дослідженні ми використову-

вали наступні матеріали: аналіз та узагальнення даних історичної, науково-методичної літератури, документальних матеріалів та Інтернет-джерел.

Для розв'язання поставлених завдань використовувався комплекс теоретичних методів: аналіз, узагальнення, систематизація.

Результати. Складовою частиною фізичного виховання є різноманітні військові вправи. В.О. Сухомлинський спостерігав, як у дитинстві і ранньому отрочстві хлопчики пишаються тим, що вони – майбутні воїни, захисники Батьківщини – загартовуються фізично й духовно. Вже в 6-му класі хлопчики Павлівської школи залучалися до участі у військових іграх. Там вони навчалися витривалості, вміння долати значні труднощі, проявляти вольові зусилля, формувати характер. Для хлопців 6-7-х класів і особливо для юнаків 8-9-х класів педагогічний колектив розробив сценарій спеціально зимових ігор, під час яких протягом цілого дня треба було перебувати на свіжому повітрі, робити деякі переходи, споруджувати різноманітні снігові та льодові укріплення, варити їжу тощо. Напруження духовних і фізичних сил для подолання і труднощів і перешкод породжує у

школярів особливе бачення сильної і благородної людини [8]. В цьому зв'язку в зверненні до вчителів В.О. Сухомлинський радив: «Якщо ви хочете, щоб ваші хлопці не тільки уявляли, а й переживали на власному досвіді, що таке важко, – проводьте військові ігри, які потребують великого напруження духовних і фізичних сил. Ніде так не розкривається моральна суть особистості, ніде так людина не заявляє голосно перед друзями про своє душевне єство, як у військовій грі та ще в напруженій фізичній праці» [7].

Виховне значення військової гри полягає ще й в тому, що вона є справжньою школою дисципліни. У військових вправах дотримання правил гри набуває яскраво вираженого характеру самовиховання; підкорятися стає для школяра рівнозначним примушувати себе, наказувати собі. Педагог підкреслював: «Ніде з такою реальністю й очевидністю не залишається людина наодинці з власним сумлінням, як в ті години великого напруження сил, коли вона відчуває, що найменше зниження цього напруження призведе до невдачі колективу або й до зриву всього задуму. Ніде з такою виразністю не переживаються почуття честі, як в умовах

боротьби за перемогу колективу, а військова гра завжди є саме такою боротьбою». І далі: «Не можна уявити повноцінного виховання чоловіка без того, щоб у роки отрочтва він не пройшов першого випробування справжнім напруженням фізичних і духовних сил» [20]. А ось і опис такого заходу: «Рано-вранці п'ятикласники збираються в похід – з нього починається військова гра. Йдуть з лопатами та іншим інструментом для будівництва снігових укріплень. Спробуй запізнись або не прийди – соромно буде перед колективом, особливо перед дівчатами (ось тут висміювання не треба організовувати – друзі самі висміюватимуть лінощі). Без жодної хвилини запізнення колектив вирушає в дорогу. П'ять кілометрів до місця зосередження. Десятиградусний мороз, чисте, зоряне небо, сяє місяць. Ось і снігові замети. До світанку треба підготувати укріплення: наступатиме «противник». Лопатами хлопці вирізають брили снігу, будують снігову фортецю, ходи сполучення, вогневі точки. Ні за яких інших обставин дванадцятирічні підлітки не працювали б з такою наполегливістю, долаючи труднощі. В цих умовах створюється атмосфера настільки глибокої взаємної відповідальності та обов'язку, що навіть тоді, коли дуже важко, хлопець примушує себе бадьоро посміхатися і кепкувати над труднощами. Найслабший і найрозніженіший здобуває справжнє загартування чоловіка. Далі детально описуються «військові» операції і «бої», захоплення в «полон», евакуація «поранених», медична допомога тощо [1].

Залучав В.О. Сухомлинський до військових ігор і дівчат, бо вважав, що без їхньої участі неможливо було б виховати справжніх чоловіків. Хлопців саме і надихав на лицарські «подвиги» те, що поруч з ними – дівчата. Показати себе з кращого боку у фізичному й духовному плані завжди

було благородством чоловіків. Ця чутливість хлопців до оцінки дівчат є тією могутньою силою, яка спонукає утвердити в них такі якості, як мужність, безстрашність, сила волі. З цього приводу педагог писав: «Я тисячу раз переконався: щоб хлопці вирости справжніми чоловіками, щоб уже в шкільному колективі відносини були пройняті духом лицарської турботи чоловіків про жінок, щоб найменший прояв грубості або цинізму викликав протест і осуд колективу, – хлопці повинні бути незрівнянно сильнішими від дівчат, загартованими справжніми «чоловічими» труднощами [10].

Фізичне вдосконалення, оволодіння певними видами спортивної майстерності немислимо уявити поза зв'язком із вольовими зусиллями, свідомою і цілеспрямованою діяльністю самих учнів. Йдеться про самовиховання в процесі фізичного виховання. Із розумінням справи правильно розв'язувалося це питання в Павлівській школі, де єдність виховання та самовиховання у фізичній культурі починалася із раннього віку й обов'язково пов'язувалася з ідеєю народної педагогіки. Вчителі домагалися того, аби діти виконували вправу, думаючи, і думали, займаючись фізичною культурою. «Тільки за цієї умови, – підкреслював В.О. Сухомлинський, – людина може зрозуміти сенс фізичної культури, відчути повноту своїх сил, пізнати залежність здорового духу від здорового тіла, вміти спрямовувати свої духовні сили на зміцнення сил фізичних» [15].

Важливим завданням навчально-виховної роботи взагалі і фізичної зокрема є забезпечення активності учнів у самовихованні, яке передбачає стале прагнення школярів до оволодіння необхідними знаннями, до вироблення позитивних рис і якостей, до досягнення високих показників у спорті. Тобто, йдеться про перетворення особистості з об'єкта в

суб'єкт самовдосконалення. Усвідомлене самовиховання полягає в тому, щоб ознайомити учнів із завданнями самовдосконалення, переконати в доцільності та необхідності, озброїти їх прийомами та засобами для досягнення найкращих спортивних результатів. Заслужують на увагу поради В.О. Сухомлинського з питань самовиховання у фізичній культурі [18].

1. Здоров'я – це повнота духовного життя, радість, ясний розум. Твоє здоров'я – у твоїх руках.

2. Найважливіше джерело здоров'я – навколишня природа – повітря, сонце, вода, літня спека й зимова холоднеча, тіністі гаї й квітучі поля конюшини. Живи й трудися серед природи. Прокидайся рано, вставай до сходу сонця. Іди в поле, дихай свіжим повітрям, умий руки й обличчя росою – це справжня казкова вода. Повітря, насичене ароматом квітучих і досягаючих хлібів, має цілющі властивості. Хто дихає цим повітрям у літню пору, ніколи не хворіє легеневидами хворобами.

3. Зроби для себе правилом: щоденно, прокинувшись, відразу ж зроби ранкову гімнастику. Влітку спи надворі – на сіні чи свіжій соломі – фітонциди, що їх виділяють сіно і свіжа солома уберегають від захворювання на грип.

4. Змушуй себе кожного ранку робити холодні обтирання. Купайся в ставку якнайдовше – до осінніх заморозків. У зимові дні витирай ноги (до колін) снігом – до відчуття тепла... Не бійся вийти босим на кілька хвилин на сніг – це добре загартування для ніг і для всього організму.

5. Жодного дня без фізичної праці... У постійній, повсякденній праці – людське довголіття. Хто трудиться з раннього дитинства до глибокої старості, той до останніх днів свого життя залишається повноцінною людиною, зберігаючи фізичні сили, ясність розуму, багатство сприймань і емоцій.

6. Щодня прохось від трьох (у молодшому віці) до десяти кілометрів. Зроби звичкою ходити серед лісу, на луках, у полі... У літню пору зроби звичкою прохосити кілька кілометрів серед квітучих і достигаючих хлібів і трав...

7. Нехай стануть твоїми запевдями простота, невивагливість, стриманість. У дитинстві не їж багато солодошів. Краще зовсім не вживати вуглеводів... Вставай із-за столу з таким відчуттям, що ти ще не зовсім наївся [2].

Піднімав і правильно розв'язував В.О. Сухомлинський проблему фізичного виховання і вільного часу та відпочинку школярів. Після інтенсивної, напруженої фізичної чи розумової праці необхідна розрядка організму, яка повинна виражатися у зміні відповідних видів діяльності. У житті людини не повинно бути жодної хвилини, за якої вона не набувала б духовних багатств. Відпочинком стає і розумова, і фізична праця за бажанням, якщо в процесі її виконання учень відкриває в собі нові сили, здібності, натхнення, що є цілющим джерелом набуття духовних сил, оптимізму, бадьорості. Навіть звичайне споглядання природи і творів мистецтва є водночас і відпочинком, і творчістю школяра. Відпочинок лише тоді стає відпочинком, підкреслював педагог, коли уявне неробство є активною грою духовних і фізичних сил, коли воно є одним із засобів для зміцнення здоров'я, розвитку інтелектуальних, моральних і естетичних почуттів вихованців [19].

Незамінним відпочинком є туристичні походи, під час яких загартовуються фізичні сили, формуються моральні переконання й естетичні смаки. Гарна традиція в цьому контексті складалася в Павлівській школі, де діти вже з восьми-дев'яти років брали участь у таких заходах. Спочатку вони під керівництвом учителів здійснювали одно-, дводенні по-

ходи по полях і лісах, по берегах Дніпра, а учні старших класів – три-, чотириденні походи на відстань 100-150 км. У таких походах діти самі себе обслуговували [11].

Під час подібних заходів, окрім оздоровлення, учні повинні були оволодівати необхідними уміннями та навичками: визначити сторони світу без сонця і зірок, добувати вогонь без сірників, розпалювати вогнище в дощову погоду, споруджувати курінь і т.п. Перед кожним походом визначалася й освітня мета: вивчити ґрунти, рослинний і тваринний світ довкілля, по можливості зайнятися пошуками корисних копалин, ознайомитись з історичним минулим рідного краю тощо. Наприклад, під час одного із походів учні 4-го класу зустрічалися з учасниками Вітчизняної війни і дізналися від них про окремі епізоди битви за Дніпро. Зібравши багатий матеріал (фотографії воєнних років, багатотиражки, розповіді), силами учнів і вчителів у школі було створено куточок рідного краю. Таким чином, години відпочинку, за переконанням В.О. Сухомлинського, мають бути емоційно насиченими, і тоді вони приваблюють дитину до навчання, до активної та свідомої розумової праці [17].

Велика увага в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського приділяється якостям особистості учителя. Щоправда, педагог обґрунтував переважно загальнопедагогічні вимоги, які мають безпосереднє відношення і до вчителя фізичного виховання. Яким слід бути наставникові молоді, як він має вчити та виховувати, які вимоги ставляться до нього в сучасних умовах, якими рисами повинен володіти – на ці питання В.О. Сухомлинський дав ґрунтовні відповіді не лише у творах, а й чудовим взірцем власної педагогічної діяльності [4].

Насамперед педагог вимагав від учителя глибокого знання і

розуміння закономірностей фізичного й психічного розвитку дітей. Щоб успішно виховувати, треба знати задатки, нахили, здібності, інтереси кожного учня. Знання та розуміння вікових і індивідуальних особливостей дітей мають бути не самоціллю, а основою для визначення та застосування найефективніших засобів педагогічного впливу. Весь зміст вивчення особистості дитини, писав В.О. Сухомлинський, полягає в тому, щоб збагатити її духовне життя, розвинути фізичні задатки, виховати в неї морально цінні потреби, запити й захоплення, розкрити в ній все добре, відшліфувати ці якості [13].

Проникнення у внутрішній світ дитини, ґрунтовне вивчення її особливостей можливі за умови, коли між учителем і учнем встановилися справжні дружні взаємини. Спільність інтересів становить для цього найміцнішу основу. «Щоб знайти шлях до дитячого серця, – писав педагог, – вчитель мусить бути другом дитини, радіти разом з нею і ділити її злигодні, по-справжньому вболівати за її долю. Довіру дитини до вихователя можна порівняти з тонким, ледве чутним звучанням струни, коли рука музиканта торкається інструмента... Образно кажучи, в кожному дитячому серці є ніжні чутливі струни, настроєні на сприймання життєрадісної, світлої музики – дитячих радощів, творчої праці, дружби, братерства, товариства» [4].

Розвиток здібностей, нахилів, талантів, певні досягнення у спорті В.О. Сухомлинський ставив у пряму залежність від особистості вчителя, його духовного багатства, освіченості. Глибокі знання, широкий кругозір, інтерес до проблем науки – все це необхідне для того, щоб розкрити перед учнями притягальну силу предмета, процесу навчання. Широта знань приносить задоволення вчителю і водночас має велике значення для завоювання ним авторитету.

Якщо в педагогічному колективі є вчителі, які глибоко знають предмет і з любов'ю ставляться до справи, свою ерудицію і захоплення наукою вони обов'язково передадуть вихованцям [12].

Розглядаючи питання особистості педагога, В.О. Сухомлинський правильно підійшов до розв'язання однієї з найголовніших проблем виховання – доцільного використання прав та обов'язків учителів. Він радив уміло, мудро й обачно користуватися цією тонкою зброєю впливу на вихованців, не застосовувати її для приниження їхньої гідності. Справжній учитель – це людина, яка безмежно любить дітей, вірить у те, що кожна дитина може стати повноцінною людиною [16].

Вагому роль у навчально-виховному процесі відіграють організаційні здібності педагога, які виявляються насамперед у створенні найсприятливіших умов для розвитку індивідуальних особливостей школярів, у проведенні позакласних і позашкільних заходів [5].

Високо цінував видатний педагог віру вчителя у можливість виховання всебічно розвиненої особистості. Ця специфічна педагогічна здатність виражається у передбаченні результатів діяльності, в проєктуванні особистості учнів, умінні прогнозувати розвиток тих або інших якостей вихованців. Якщо вихователь володіє педагогічним оптимізмом, то деякі прогалини у його знаннях і методична

недосвідченість на початку трудової діяльності не такі вже й страшні: при бажанні молодий учитель поповнить їх. Але якщо в педагога немає віри в дитину, якщо він розчаровується за найменшої невдачі і переконаний, що з дитини «нічого не вийде», – такому вчителеві не місце в школі [9].

Основне переконання, завдяки якому учитель стає джерелом виховної сили і мудрості, – це сивівська віра у велич своєї Вітчизни, її героїчне минуле та світле майбутнє. Вихователь тільки тоді відповідає вимогам справжнього наставника моральності, коли прагне до того, щоб його вихованці брали близько до серця долю Батьківщини, щоб серця їхні переживали щедрість і тривогу, відданість і благородне поривання утвердити себе як патріота [14].

Дискусія. Отже, педагогічний аналіз творчої спадщини В.О. Сухомлинського, зокрема з питань фізичного виховання, дає підставу стверджувати, що видатний педагог активно використовував надбання народної педагогіки, творчо розвивав ідеї Дж. Локка, Януша Корчака, А.С. Макаренка та ін. Педагогічна творчість Сухомлинського ґрунтувалася на глибоких знаннях психологічної людини, закономірностей розвитку дитини, процесу виховання особистості з перших днів її життя. У період відродження української державності, коли перед освітою постають якісно нові і складні завдання, педаго-

гічна спадщина Сухомлинського спроможна допомогти успішному розв'язанню багатьох актуальних педагогічних проблем, зокрема, фізичного виховання школярів. Багатогранна спадщина Сухомлинського, важливість і значущість якої актуалізується саме в період розбудови української національної школи, заслуговує на подальше вивчення, поширення та творче використання. Ми розділяємо цю точку зору.

Висновки. Таким чином, обґрунтована В.О. Сухомлинським система фізичного виховання охоплює всі ланки навчально-виховного процесу в школі. В ній ґрунтовно проаналізовані питання основ фізичної культури, розкриті основні принципи, зміст, методи та засоби, організаційні форми навчання, акцентовано увагу на особливості й якості вчительської діяльності. Думки, теоретичні положення педагога про фізичну культуру близькі й зрозумілі вчителю України; вони є актуальні сьогодні, а, отже, можуть бути використані в умовах сучасної школи.

Перспективи дослідження убачаються у творчому осмисленні та впровадженні теоретичних положень і багатогранного досвіду В. Сухомлинського в сучасну школу задля забезпечення умов для збереження й розвитку здоров'я дітей.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що не існує ніякого конфлікту інтересів.

Література

1. Бондар Л. Диференційований підхід до організації навчальної діяльності молодших школярів у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського. Рідна школа. 2015;5/6:13-16.
2. Горашук В.П. Валеологічні погляди В.О. Сухомлинського на навчально-виховний процес у школі. Проблеми педагогічних технологій. Луцьк, 2000;3:4-10.
3. Закон України про загальну середню освіту. Освіта України. 1999;25:5-8.

References

1. Bondar L. A differentiated approach to the organization of educational activities of junior high school students in the pedagogical legacy of V. O. Sukhomlynskyi. Native school. 2015;5/6:13-16.
2. Horashchuk V. P. Valeological views of V. O. Sukhomlynskyi on the educational process at school. Problems of pedagogical technologies. Lutsk, 2000; 3:4-10.
3. Law of Ukraine on general secondary education. Education of Ukraine. 1999;25:5-8.

4. Іонова О.М. Співзвучність педагогічних поглядів Р. Штайнера і В. Сухомлинського. Педагогіка і психологія. Х. : ХДПУ, 2004;25:29-38.
5. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. К. : Шк. світ, 2001;24.
6. Побірченко Н.С. Здоровотворні ідеї Василя Сухомлинського у валеологічному вихованні школярів. Педагогіка і психологія. 2003;3-4:17-24.
7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. К.: Рад. шк., 1976;1:654.
8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. К.: Рад. шк., 1976;2:670.
9. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. К.: Рад. шк., 1977;3:670.
10. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. К.: Рад. шк., 1977;4:640.
11. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. К.: Рад. шк., 1977;5:639.
12. Сухомлинський В.О. Павлицька середня школа. Вибрані твори. К., 1977;4:125-142.
13. Сухомлинський В.О. Сто поряд учителям. К.: Рад. шк., 1988;7-9.
14. Сухомлинский В.А. Воспитание коллективизма у школьников : Из опыта сельской школы. М., 1956;272.
15. Сухомлинский В.А. Трудовое воспитание в сельской школе : Из опыта работы педколлектива Павлышской средней школы. М.: Знание, 1957;32.
16. Сухомлинський В.О. Виховання в учнів любові і готовності до праці : Узагальнення досвіду роботи Павлицької школи Кіровоградської області. Київ, 1959;47.
17. Сухомлинский В.А. Верьте в человека. М. : Молодая гвардия, 1960;112.
18. Санівський О.М. Українознавчий вимір педагогіки В. О. Сухомлинського [автореферат]. Умань, 2017. 20 с.
19. Семеренко Г. Роль української мови в становленні громадянина-патріота в творчій спадщині В.О. Сухомлинського. Українська мова і література в школах України. 2018;6:3-8.
20. Струбицький В.В. Актуальні проблеми фізичного виховання школярів у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського. Традиції фізичної культури в Україні. К.: ІЗМК, 1997;234-245.
4. Ionova O. M. Consonance of the pedagogical views of R. Steiner and V. Sukhomlynskyi. Pedagogy and psychology. Kh.: KhDPU, 2004; 25:29–38.
5. National doctrine of education development of Ukraine in the 21st century. K.: Shk. world, 2001; 24.
6. Pobirchenko N.S. Vasyl Sukhomlynskyi's healthy ideas in valeological education of schoolchildren. Pedagogy and psychology. 2003;3-4:17-24.
7. Sukhomlynskyi V.O. Selected works. K.: Rad. Shk., 1976; 1:654.
8. Sukhomlynskyi V.O. Selected works. K.: Rad. Shk., 1976; 2:670.
9. Sukhomlynskyi V.O. Selected works. K.: Rad. Shk., 1977; 3:670.
10. Sukhomlynskyi V.O. Selected works. K.: Rad. Shk., 1977; 4:640.
11. Sukhomlynskyi V.O. Selected works. K.: Rad. Shk., 1977; 5:639.
12. Sukhomlynsky V.O. Pavlysh secondary school. Selected works. K., 1977; 4:125-142.
13. Sukhomlynsky V.O. One hundred next to the teacher. K.: Rad. Shk., 1988; 7-9.
14. Sukhomlynsky V.A. Education of collectivism among schoolchildren: From the experience of a rural school. M., 1956; 272.
15. Sukhomlynsky V.A. Labor education in a rural school: From the experience of the teaching staff of the Pavlysh secondary school. M.: Znanie, 1957; 32.
16. Sukhomlynskyi V. O. Education of love and readiness for work in students: Generalization of work experience of Pavlyshka school of Kirovohrad region. Kyiv, 1959; 47.
17. Sukhomlynsky V. A. Believe in a person. Moscow: Young Guard, 1960; 112.
18. O.M. Sanivskyi, Ukrainian studies dimension of V.O. Sukhomlynskyi's pedagogy [author's abstract]. Uman, 2017. 20 p.
19. Semerenko H. The role of the Ukrainian language in the formation of a citizen-patriot in the creative heritage of V.O. Sukhomlynskyi. Ukrainian language and literature in schools of Ukraine. 2018;6:3-8.
20. Strubytsky V.V. Actual problems of physical education of schoolchildren in the pedagogical legacy of V.O. Sukhomlynskyi. Traditions of physical culture in Ukraine. K.: IZMK, 1997; 234-245.

Тесунова Оксана

Відокремлений структурний підрозділ "Фаховий коледж технологій, бізнесу та права Волинського національного університету імені Лесі Українки"

пр. Волі, 51, Луцьк, 433010, Україна

e-mail: oksana_2017@met.ua

<https://orcid.org/0000-0001-5240-3213>

Валькевич Олександр

Волинський національний університет імені Лесі Українки
пр. Волі, 13, Луцьк, 43025, Україна
e-mail: sashavalkevich26@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1229-5056>

Захожа Наталія

Волинський національний університет імені Лесі Українки
пр. Волі, 13, Луцьк, 43025, Україна
e-mail: Zakhosha.Nataliya@eenu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-1095-5738>